

Kazımsadə Kazım Ziya,



Cəlal QASIMOV,
filologiya elmləri doktoru,
professor

(Əvvəli ötən sayımızda)

Mən ona əmək haqlarının vaxtında verilməməsi, teatrda aktyorların şəraitinin pis olması və bunların Sovet hakimiyyətinin, partiyanın düzgün olmayan siyasətinin nəticəsi olduğunu demişəm.

Səməd Məmmədov şerlər yazırdı, mən də onları oxuyub düzəlişlər edirdim. Beləliklə, mən onlarla yaxınlıq edir və antisovet təbliğatı aparırdım. Onların heç biri mənim dediklərimin əleyhinə bir söz demir və mənə müqavimət göstərmirdilər". (DTX-nin arxiv. Kazımsadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh.27-33, 34-43).

31 iyul 1938-ci ildən etibarən K.Ziya əvvəlki ifadələrindən tədricən imtina etməyə və özünü oynamağa başladı. Bunu görən müstəntiqlər onu əvvəlki ifadələrinə qaytarmaq məqsədi ilə 27 aprel 1938-ci ildə Seyfi Ələkbər Seyfulla oğlu ilə üzləşdirdilər. Üzləşmə zamanı da Kazım Ziya əksinqilabi təşkilatın üzvü olmadığını bildirdi. (Yenə orada. səh.59)

Kazım Ziya özünün mədəni-əxlaqi simasını hələ tam açmırdı, müstəntiqin çaldığı havanı zəif də olsa yenə oynayırdı. O, qırımsız və geyimsiz primyera gününü - məhkəməni gözləyirdi. Nəhayət, 13 mart 1939-cu ildə Bakı şəhərində Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin Hərbi Tribunalının hazırlıq iclası keçirilir. İclasın sədri 2-ci rəq hərbi hüquqşünas Kapustin, üzvləri kapitan Qetmanskiy və baş leytenant Danielyan, katib isə 3-cü rəq hərbi hüquqşünas Xolin olmuşdur.

İclasda eşidildi: Kazımsadə Kazım Ziya Cəfər oğlunun Az.SSR CM-nin 21-70 və 73-cü maddələri ilə ittihamı üzrə iş Hərbi Prokurorluğun təklifi ilə məhkəməyə verilsin.

Müəyyən edildi: Kazımsadə Kazım Ziya Az.SSR CM-nin 21-70, 73-cü və əlavə olaraq 21-64-cü maddələri ilə məhkəməyə verilsin. İttihamçı və müdafiəçi iştirak etmədən, ittihamnaməyə əlavə edilmiş siyahıda adları çəkilənlər (Kirovabad teatrının baş rejissoru İsmayilov Həbib Əkbərov, Cavadov Ağə Hüseyn Xəlil oğlu və Yermakova Mariya Frolovna) şahid qismində çağırılmaqla iş qapalı məhkəmə iclasında baxılmaq üçün təqdim edilsin. Müttəhim K.Z.Kazımsadə üçün cəza tədbiri dəyişdirilməməklə həbs qüvvədə saxlanılsın. (Yenə orada. səh.70).

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, 30-cu illərin çoxsaylı və çoxcildli istintaq qovluqlarında saxlanılan sənədlərdə qapalı məhkəmədə şahid qismində kiminsə iştirakı təsadüfən müşahidə olunan hadisə idi. O illərdə, bir qayda olaraq bütün məhkəmələr qapalı keçirilir və orada şahidlər, müdafiəçilər iştirak etmirdi. Bə-

yaxud məhbəsdə oynanılmış rol

kə də bu ilk hazırlıq iclası idi ki, belə bir qərar qəbul edirdi.

30 iyun 1939-cu ildə Kirovabad şəhərində Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin Hərbi Tribunalının Səyyar Sessiyası Kazım Ziya Kazımsadənin ittihamı üzrə qapalı məhkəmə iclası keçirdi. Məhkəmə öz işinə saat 19.00-da başladı. Şahid kimi İsmayilov Həbib Əkbərov, Cavadov Ağə Hüseyn Xəlil oğlu və Yermakova Mariya Frolovna çağırılmışdılar. Çağırılmış şahidlərdən iclasa ancaq Yermakova Mariya gəlmişdi. Əvvəlki iki nəfərin məhkəməyə gəlməməsinin səbəbi həmin şəxslərin Bakı şəhərində yaşamaması ilə izah edilirdi.

Məhkəmənin sədri Kazımsadədən hər hansı bir xahişi olması barədə soruşduqda o, məhkəməyə şahid kimi artist Cəfərzadə Məmməd Abasqulu oğlunu və aktrisa Orlinskaya Nina Georgiyevnanın çağırılmasını xahiş etmişdir. O qeyd etmişdir ki, onlar mənim direktor Seyfi Ələkbər ilə olan münasibətim haqqında ətraflı danışa bilərlər.

Əvvəl adları çəkilən şahidlərin məhkəmə iclasına gəlməmələri üzürlü sayılır, müttəhim K.Z.Kazımsadənin digər şahidlərin çağırılması haqqında xahişi qəbul edilir.

Əsl məqam yetişmişdi və indi müttəhim Kazımsadə özünü oynamalı, əsl həqiqətləri bəyan etməli idi. O öz monoloquna belə başladı:

"Mənim həbsimdən sonra, məni dindirməyə başladılqda 4 ay müddətində mən özümü heç nədə müqəssir hesab etmirdim, çünki mən əksinqilabi millətçi təşkilatın üzvü olmamışam və heç kim tərəfindən də bu təşkilata cəlb edilməmişəm. Belə bir təşkilatın mövcudluğu da mənə məlum deyildi. Lakin 4 ay həbsdən və mənə qarşı törədilən repressiyadan sonra özümə böhtan yağdırmağa, eyni zamanda müstəntiqə uydurulmuş məlumat verməyə başladım. Əksinqilabi təşkilatın olması haqqında mən heç nə bilmədiyimə və belə bir təşkilatın üzvü olmadığımı görə müstəntiqə dedim ki, "Sizə yalan danışım?". Müstəntiq mənə cavab verdi ki, "Siz yalan danışın, biz aydınlaşdırırıq". Bundan sonra mən müstəntiqə hər cür cəfəngiyyət danışmağa, özümə və başqalarına böhtanlar atmağa başladım. Kirovabad teatrının keçmiş direktoru Seyfi Ələkbərin məni görməyə gözü yox idi. Mənim həyat yoldaşım ilə Seyfi Ələkbərin həyat yoldaşı küsülü idilər. 1935-ci ildə Seyfi Ələkbər məndən başqa bütün artistlərin əmək haqlarını artırdı, bununla əlaqədar mən işdən çıxdım. 2 ay mən işsiz gözdüm. Bu haqda şəhər partiya komitəsində Nağıyevə danışdım. Məni teatra yenidən bərpa etmək üçün iclas keçirildi və direktor Seyfi Ələkbərə təklif olundu ki, məni yenidən teatra bərpa etsin. Mən teatrdan çıxıb gedəndən sonra mənim rollarımı teatrın rejissoru İsmayilov Həbib oynayırdı və buna görə də məni yenidən teatra qəbul etmək istəmirdilər, deyirdilər ki, "teatrda yer yoxdur". İsmayilovun bir rejissor kimi teatrda artistlərin rolunu oynamağa ixtiyarı yox idi. Bundan sonra mən Bakıya gəldim, Əzizbəyov adına teatra düzəldim. Kirovabadda olarkən mən sadə yaşayırdım. Mən Seyfi Ələkbər tərəfindən heç bir əksinqilabi təşkilata cəlb olunmamışdım. O zaman mən ona xatırlatırdım ki, 1930-cu ildə onun əhvalı necə idi. O tutularaq cavab verdi ki, o vaxtlar xalqın düşmənləri elə şərait yaratmışdılar ki, ziyalılar incimışdılar" (DTX-nin arxiv. Kazımsadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh. 18).

münasibətim pis deyildi. Seyfi Ələkbərin isə Cavadov Ağə Hüseyn ilə münasibətləri çox yaxşı idi. Məsələn, Seyfi mənə mənzil vermədi, Cavadov isə verdi" (DTX-nin arxiv. Kazımsadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722). Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, elə Seyfi Ələkbər də müstəntiqlərin fiziki təzyiqlərinə dözə bilmədiyindən Kazım Ziya haqqında yalan ifadələr verməyə məcbur olmuşdur. Doğrudur, Kazım Ziyanın və şahidlərin ifadələrindən aydın olur ki, onların bir-birinə münasibəti o qədər də yaxşı olmamışdır. Lakin işdə baş verən bu inciklik heç vaxt düşmənçilik səviyyəsinə qalxmamışdır. Onları teatr, səhnə və ya həyat yoldaşlarının küsülü olması yox, istintaq prosesində müstəntiqlər süni surətdə bir-birinə düşmən etmişdi.

Məhkəmə zamanı adı və ünvanı, hətta telefon nömrəsi açıq şəkildə göstərilən 20.01.39-cu ildə Az.SSR XDİK-nə ünvanlanmış bir donos da işə edici və nüfuzdan salıcı bir fakt kimi Kazım Ziyaya oxunur: "Xalq düşməni, artist Kazım Ziya haqqında Sizə aşağıdakıları bildirməyi özümə borc bilirəm:

Mən onu 1925-ci ildən tanıyıram. 1930-cu ildə, Türk fəhlə teatrında işləyərək onunla orada rastlaşmışdım. Onda mən onu necə lazımdır tanıdım. O, öz ətrafına gənc, fəaliyyətə yeni başlayan artistləri toplayaraq millətçi və pantürkist ideyaları genişləndirirdi. Gənc artistlər arasında qadağan olunmuş osman dilindəki ədəbiyyatı yayırdı. Eləcə də osmanlı, pantürkist kitablarından müxtəlif şerlər köçürüb onlara paylayırdı. Həmçinin pantürkist xarakterli əfsanələr danışdı. O, osmanlı pyeslərinin bizim teatrın repertuarına daxil edilməsi üçün təbliğat aparır və aktyorlar üçün yalnız pantürkist təxəllüslər seçirdi. Azərbaycan dilində rus sözləri işlədilməsinin qəti əleyhinə idi, deyirdi ki, bizim dilimiz bizə yad sözlərlə zibillənmişdir.

1928-ci ildə Türk Fəhlə Teatrının aktyoru İsmayıl Talıblı (indi respublikanın əməkdar artistidir, Kirovabad teatrında işləyir) konsertdə çıxış edərkən açıq-aşkar millətçi şair olan Məmməd Eminin şerini ifa etmişdir. Şerin məzmunu belədir: "Ey, bizim vətənin göylərində qışqıran, bayquş, Sus, öz gülüşünü dayandır, mənfur..."

Bu şerlər açıq-aşkar əksinqilabi xarakter daşıyırdı. Onda mən bu mövzuda İsmayıl Talıblı ilə söhbət etdim. O, mənə cavab verdi ki, konsertdə bunu ifa etməyi mənə Kazım Ziya tövsiyə etmişdir. Kazım Ziya dəfələrlə öz rollarında düşmən obrazı yaratmış, onları böyük hiss ilə oynamış və bununla onlara böyük rəğbət bəslədiyini bildirmişdir.

"Keçən il, Kazım Ziya Kirovabaddan qayıtdıqdan sonra incəsənət məsələləri üzrə komitə onu bu teatra işə qəbul edilməsi təklifi ilə bizim teatra göndərmişdi. Mən onunla həmkarlar təşkilatının sədri və teatrın rəhbər işçilərinin yanında söhbət etdim. Mən ona hansı günahın sahibi olması barədə açıq etiraf etməsini təklif etdim. O cavab verdi ki, onun heç bir günahı və səhvi yoxdur. O bildirdi ki, Kirovabadda olarkən onun əleyhinə intriqa (və ya fitnə-fəsad) yaradılmışdır. O zaman mən ona xatırlatırdım ki, 1930-cu ildə onun əhvalı necə idi. O tutularaq cavab verdi ki, o vaxtlar xalqın düşmənləri elə şərait yaratmışdılar ki, ziyalılar incimışdılar" (DTX-nin arxiv. Kazımsadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh. 18).

Bəşəriyyətə "Bütün dünyanın proletarları, birləşin!" şüarı ilə müraciət edən və guya beynəlmiləçilik prinsiplərinə üstünlük verən Sovet İttifaqında Türkiyədə yazılmış hər hansı bir əsəri tamaşaya qoymaq, hətta türk şairlərinin kitablarını oxumaq yasaqlanır, eyni zamanda həmin artist, oxucu və ya tamaşaçı üçün cinayət tərkibli iş hesab edilirdi.

Müttəhim K.Z.Kazımsadə bu donosa öz münasibətini belə bildirdi: "Mən İsmayıl Talıblıya ifa etmək üçün heç bir şer verməmişəm və Kirovabad teatrının repertuarına osmanlı pyeslərinin salınmasını təklif etməmişəm. Mən onun ərizəsini doğru hesab etmirəm". Heç şübhəsiz ki, hər hansı bir oxucu bu donosun kim tərəfindən yazıldığını maraq edəcək və bizi də onun adını çəkməməkdə günahlandıracaqdır. Lakin biz düşünülmüş surətdə həmin donos yazanın adını çəkmədik. Fikirləşirəm ki, indi donos yazanı deyil, həmin ziyalılarımızı donosçuya çevirən total mühitin özünü ittiham etməliyik.

Məhkəmədə Beriya adına Kirovabad Dövlət teatrının aktrisası Yermakova Mariya Frolovna şahid kimi bildirirdi ki, mən Kirovabad teatrının keçmiş direktoru Seyfi Ələkbəri, eləcə də müttəhim Kazım Ziyanı tanıyıram. Kazımsadə ilə Seyfi arasında münasibətlər yaxşı deyildi. Seyfi Ələkbər Kazımsadəni 1937-ci ildə işdən çıxardı və iclasda keçmiş müsavət zabiti kimi etibarsız bir şəxs olduğu üçün Kazımsadənin əleyhinə danışdı. Sonra Seyfi Ələkbər həbs olundu. Kazımsadə teatrda baş rollarda oynayırdı, aparıcı artist idi və yaxşı oynayırdı. Kazımsadə millətçi idi, rusları sevmirdi. Sonra mən başa düşdüm ki, mən yanlışmışam.

Müttəhim K.Z.Kazımsadə izahat verir: "Nisbətən yaşlı artistlər Sarabski, Sidqi Ruhulla, Yeva Alenskaya məni çoxdan tanıyırlar, təsdiq edə bilərlər ki, mən müsavət ordusunun zabiti olmamışam və zabit formasında heç vaxt gəzməmişəm. Mən müsavət dövründə, məktəbdə oxuduğum zaman səfərbər olunmuşdum və əsgər formasında gəzirdim. Bu formanı əynimdə cəmi 15 gün gəzdirmişəm..." (DTX-nin arxiv. Kazımsadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722).

Şahid kimi dindirilən aktrisa Orlinskaya Nina Georgiyevna və Cəfərzadə Məmməd Abasqulu oğlu Kazım Ziya ilə Seyfi Ələkbərin arasında narazılığın olduğunu təsdiq etdilər. Məhkəmədə Orlinskaya Nina Georgiyevna bildirdi ki, K.Z.Kazımsadə ən yaxşı artistlərdən biridir və o millətçi deyil.

Şahid kimi dindirilən Cəfərzadə Məmməd Abasqulu oğlu isə Kazımsadənin gənc nəslə qrammatikanın öyrənilməsində köməklik göstərdiyini xüsusilə vurğuladı.

01 iyul 1939-cu il saat 11.45-də məhkəmənin sədri Kazımsadənin istintaqı ilə bağlı bildirdi: "Tribunal müəyyən etmişdir: məhkəmənin bəraət hökümü çıxarması ilə əlaqədar, Kazımsadə haqqında əvvəl müəyyən edilmiş cəza tədbiri ləğv edilsin və o dərhal həbsdən azad olunsun". Məhkəmə iclası saat 11.50-də başa çatmışdır.

Bütün bunlar göstərir ki, istər ədəbi məhkəmələr, istər dini təqiblər, istərsə də teatr ittihamları zamanı yalnız bir məqsəd güdüldürdü, sənət adamlarını marksist-leninçi platformaya yaxınlaşdırmaq, bu təlimi sənətin gücü ilə ictimai həyata və kütlənin şüuruna yeritmək.